Qabul qilindi: 16-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 18-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 20-noyabr 2026-yil

JABRLANUVCHI QADR-QIMMATI VA TIKLOVCHI ADOLATNING AXLOQIY CHEGARALARI

ДОСТОИНСТВО ПОТЕРПЕВШЕГО И НРАВСТВЕННЫЕ ГРАНИЦЫ ВОССТАНОВИТЕЛЬНОГО ПРАВОСУДИЯ

VICTIM DIGNITY AND THE ETHICAL LIMITS OF RESTORATIVE JUSTICE

Oxunova Zilolaxon Xasanovna

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

ORCID: 0009-0008-1193-7022

Annotatsiya. Maqolada jabrlanuvchi qadr-qimmati tiklovchi adolatning me’yori sifatida o‘rganiladi. Konseptual va normativ tahlil orqali rozilik, kechirish, zarar qoplash hamda protsessual kafolatlar farqlanadi. Qadr-qimmatni kelishuv natijasiga bog‘lamaydigan olti mezonli model taklif etiladi. Model jabrlanuvchi ovozi, rad etish erkinligi va barcha ishtirokchilar huquqlarini birgalikda himoyalashga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: jabrlanuvchi; qadr-qimmat; tiklovchi adolat; ixtiyoriy rozilik; kechirish; zarar qoplash; protsessual kafolat

Аннотация. Достоинство потерпевшего рассматривается как критерий восстановительного правосудия. Концептуальный и нормативный анализ разграничивает согласие, прощение, возмещение вреда и процессуальные гарантии. Предлагается модель из шести критериев, связывающая голос потерпевшего и свободу отказа с защитой прав всех участников независимо от достижения соглашения.

Ключевые слова: потерпевший; достоинство; восстановительное правосудие; добровольное согласие; прощение; возмещение вреда; процессуальная гарантия

Abstract. The article examines victim dignity as a standard of restorative justice. Conceptual and normative analysis distinguishes consent, forgiveness, reparation and

procedural safeguards. A six-criterion model protects dignity regardless of whether agreement is reached. It links victims’ voices and freedom to withdraw with the rights of every participant and the public responsibility for repair.

Keywords: victim; dignity; restorative justice; voluntary consent; forgiveness; reparation; procedural safeguard

KIRISH

Jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni tan olish bilan uning qadr-qimmatini e’tirof etish o‘rtasida muhim farq mavjud. Zarar muayyan hodisaning oqibatini bildiradi; qadr-qimmat esa shaxsning o‘z hayoti haqida fikr bildirish, talab qo‘yish va taklif etilgan yechimni rad etish maqomiga daxldordir. Mazkur maqolada shu farq boshlang‘ich normativ qoida sifatida olinadi. Jabrlanuvchi faqat qoplanishi lozim bo‘lgan yo‘qotish egasi deb tushunilsa, uning tajribasi pul, kelishuv yoki ishning tugatilishi bilan o‘lchanadigan obyektga aylanishi mumkin. Muammo tiklash jarayonida shaxsning mustaqil axloqiy subyekt bo‘lib qolishidir.

Tiklovchi adolatga doir bahsni jazo va kechirim o‘rtasidagi tanlovga qisqartirish yetarli emas. Karnozova yarashuvning tiklovchi talqini bilan uning hukmron huquqiy talqini o‘rtasidagi tafovutni ko‘rsatadi; birinchisida zarar oqibatlari, munosabatlar va keyingi hayot masalalari kengroq mazmun oladi [3]. Ushbu farqdan tadqiqot uchun quyidagi savol kelib chiqadi: taraflarning hujjatda qayd etilgan kelishuvi ularning axloqiy jihatdan erkin munosabatini ifodalashiga qanday shartlarda ishonish mumkin? Mazkur savol huquqiy tugallanganlik bilan insoniy tiklanishning vaqtini ham ajratishni talab etadi.

G. Tulaganova jinoyat protsessi ishtirokchilarini ularning huquqlari, majburiyatlari va protsessual vazifalari orqali tahlil qiladi [1]. Bu huquqiy tavsif shaxsni faol ishtirokchi sifatida ko‘rishga asos beradi. Maqolaning mustaqil falsafiy talqinida esa protsessual maqom insonning butun axloqiy mavjudligini qamrab olmaydi. Jabrlanuvchi dalil manbai, fuqaroviy da’vogar yoki kelishuv tarafi bo‘lishi mumkin, biroq shu rollarning hech biri uning boshidan kechirgan voqeaga o‘zi ma’no berish vakolatini boshqa shaxsga o‘tkazmaydi. Qadr-qimmatni himoyalash ushbu rollar tashqarisidagi ovozni ham eshitishni nazarda tutadi.

G. Johnstone tiklovchi uchrashuvlarda jabrlanuvchi ishtirokining ikki xil asosini ajratadi: huquqbuzarning o‘zgarishiga ko‘maklashish va jabrlanuvchining o‘zi uchun tiklanish imkonini yaratish. U bu asoslar orasidagi ziddiyat yetarlicha anglanmaganini ta’kidlaydi [6]. Bizningcha, mazkur ziddiyat etik chegarani aniqlashga imkon beradi. Agar jabrlanuvchining qatnashishi avvalo boshqa shaxsni tuzatish uchun talab qilinsa, uning ehtiyoji vositaga aylanish xavfi paydo bo‘ladi. Bunday xavf yaxshi niyatning mavjudligi bilan yo‘qolmaydi; u jarayonning tuzilishi va tanlov shartlari orqali tekshirilishi kerak.

Tadqiqotning markaziy muammosi qadr-qimmatni natija bilan shartlashning nomaqbulligidir. Kechira olgan, murosaga rozi bo‘lgan yoki hissiyotlarini xotirjam ifodalagan jabrlanuvchini namunali ishtirokchi sifatida tan olish barcha holatlar uchun adolatli mezon bo‘la olmaydi. Bunday mezon kuchli og‘riq, g‘azab yoki ishonchsizlikni axloqiy nuqsonga aylantiradi. Taklif etilayotgan yondashuvda shaxsning hurmatga loyiqligi uning jarayon uchun qulayligiga bog‘lanmaydi. Shu sababli kelishuvga erishilmagan uchrashuv ham haqiqiy eshitilish, chegaraning tan olinishi va axborot olish nuqtayi nazaridan axloqiy qiymatga ega bo‘lishi mumkin.

Maqolaning maqsadi jabrlanuvchi qadr-qimmatini tiklovchi adolatning tashqi bezagi emas, uning ichki cheklovchi tamoyili sifatida asoslashdir. Ilmiy yangilik da’vosi yangi empirik samaradorlik ko‘rsatkichi bilan bog‘lanmaydi. U rozilikning davomiyligi, kechirishning talab qilib bo‘lmasligi, zararni tan olishning ko‘p shaklliligi va ishtirokchilar huquqlarining o‘zaro chegaralanishini yagona normativ modelga birlashtirishdan iborat. Taklif tiklovchi jarayonning maqbulligini baholash uchun ishlab chiqiladi; u muayyan jinoyat toifasiga avtomatik tatbiq etiladigan huquqiy qoida sifatida taqdim etilmaydi.

METODLAR

Tadqiqot konseptual aniqlashtirish, normativ argumentatsiya va qarshi holatlar yordamida tekshirish usullariga tayanadi. Tahlil birligi mavjud dastur yoki respondent emas, tiklovchi jarayonni oqlovchi da’vodir. Masalan, kelishuvning mavjudligi rozilikning erkinligini ko‘rsatadi degan da’vo alohida tekshiriladi. Uni baholashda axborotning yetarliligi, rad etish oqibati va tomonlar imkoniyatlari hisobga olinadi. Shuning uchun

keltiriladigan vaziyatlar haqiqiy kuzatuv natijasi emas, tamoyilning chegarasini aniqlashga xizmat qiluvchi shartli fikriy misollardir. Hech qanday intervyu, so‘rov yoki tajriba o‘tkazilgani da’vo qilinmaydi.

Manbalar korpusi 2016-yildan keyin nashr etilgan sakkizta ish bilan chegaralandi. Tanlashda jabrlanuvchi maqomi, tiklovchi muloqot, kechirish, protsessual kafolatlar hamda ijtimoiy munosabatlar o‘rtasidagi bog‘lanishni yoritish mezoni qo‘llandi. O‘zbek manbalari ishtirokchilikning huquqiy shartlarini, rus manbalari yarashuv va kafolatlar nisbatini, Britaniya hamda boshqa mamlakatlar tadqiqotlari axloqiy maqsadlar ziddiyatini muhokama qilish uchun tanlandi. Ushbu tanlov tizimli adabiyotlar sharhi yoki barcha mavjud nazariyalar vakilligi sifatida baholanmaydi. Bibliografik ma’lumotlar nashriyot va universitet manbalari bilan solishtirildi.

Qadr-qimmat uch analitik o‘lchamda ishlatiladi. Maqom o‘lchami shaxsning teng hurmatga da’vosini; subyektlik o‘lchami anglangan tanlov va o‘z tajribasini ifodalash imkonini; munosabat o‘lchami esa boshqa ishtirokchilarning uni qanday eshitishi va javob berishini anglatadi. Bu o‘lchamlar diagnostik shkala emas. Ularning vazifasi tashqi rozilik ichki bosimni yashirishi yoki moddiy qoplash e’tirof ehtiyojini siqib chiqarishi mumkin bo‘lgan ziddiyatlarni ko‘rsatishdir. Bir o‘lchamdagi ijobiy o‘zgarish boshqasidagi buzilishni avtomatik qoplamaydi; model shu nomutanosiblikni ko‘rishga mo‘ljallangan.

Dalillash tartibi har bir taklifni zarur shart va yetarli asos farqi orqali tekshiradi. Ixtiyoriy qatnashish zarur shart sifatida olinadi, ammo uning o‘zi barcha keyingi harakatlarni oqlamaydi. Shuningdek, yetkazilgan zararning tan olinishi muhim bo‘lsa-da, u jabrlanuvchidan kechirishni talab qilishga yetarli asos emas. Ushbu mantiq orqali ishtirok, uzr, qoplash, yarashish va kechirish tushunchalari ajratiladi. Ular bir jarayonda uchrashi mumkin, lekin biri ikkinchisining majburiy oqibati deb olinmaydi. Tushunchalar orasidagi farq etik majburlashni aniqlashga xizmat qiladi.

Kiselyova tiklovchi dasturlarda barcha ishtirokchilarning huquqlarini saqlash va ayblanuvchining adolatli sud muhokamasi kafolatlarini hisobga olish zaruratini tahlil qiladi [4]. Mazkur ishga tayangan metodik qaror shundan iboratki, jabrlanuvchiga yo‘naltirilganlik

bir tomonning cheklanmagan ustunligi deb talqin qilinmaydi. Model huquqbuzarlikni tan olish bilan huquqlardan umumiy voz kechishni tenglashtirmaydi. Qadr-qimmatning universalligi jabrlanuvchining talabi ham asoslantirilishi kerakligini anglatadi; aks holda tiklash boshqa shaxsni sharmanda qilish yoki me’yoridan ortiq majburlash shakliga o‘tishi mumkin.

Natijalarni tekshirish uchun ichki izchillik, qarshi holatga bardoshlilik va institutsional amalga oshirish mumkinligi mezonlari belgilandi. Birinchi mezon bir xil qadr-qimmat tamoyilining barcha ishtirokchilarga tatbiq etilishini talab qiladi. Ikkinchisi bosim ostidagi rozilik, cheklangan iqtisodiy imkoniyat va kechirishdan bosh tortish kabi vaziyatlarda model buzilmasligini tekshiradi. Uchinchisi abstrakt talabni axborot berish, mustaqil maslahat, xavfsiz chiqish va shikoyat qilish imkonlari bilan bog‘laydi. Mazkur mezonlar nazariy tekshiruv tartibidir; ularning amaliy natijasi haqida keyingi tadqiqotsiz xulosa chiqarilmaydi.

Qo‘lyozma matni va konseptual tahlil loyihasini ishlab chiqishda generativ sun’iy intellektdan foydalanildi. Bibliografik rekvizitlar nashriyotlar, ilmiy jurnallar va universitetlarning ochiq manbalari bilan solishtirildi.

NATIJALAR

Tahlil natijasida qadr-qimmatning jarayon muvaffaqiyatidan mustaqilligi asosiy qoida sifatida ajratildi. Jabrlanuvchi kelishuvga rozi bo‘lmasa ham, uning axborot, yordam va hurmatga bo‘lgan da’vosi saqlanadi. Shundan protseduraning muvaffaqiyati bilan shaxsning axloqiy maqomini ajratish zarurati kelib chiqadi. Dastur yakunlangan holatlar sonini ko‘paytirish maqsadi ishtirokchining qaroriga bosim o‘tkazish uchun asos bo‘la olmaydi. Nazariy jihatdan bu qoida natijani optimallashtirishdan oldin jarayonning yo‘l qo‘yiladigan chegaralarini belgilaydi: ayrim natijalar qulay bo‘lsa ham, ularga borish usuli nomaqbul bo‘lishi mumkin.

Rozilik bir martalik imzo sifatida emas, davom etuvchi axloqiy munosabat sifatida talqin qilindi. Dastlabki rozilik uchrashuv davomida yuzaga keladigan barcha mavzu, ishtirokchi va majburiyatga oldindan rozilikni anglatmaydi. Jabrlanuvchi o‘zi kutmagan

savolga javob bermaslik, tanaffus so‘rash yoki jarayonni to‘xtatishni tanlay olishi kerak. Bu erkinlikning mazmuni chiqish huquqining yozib qo‘yilishi bilan tugamaydi. Chiqish insonning minnatdor emasligi, hamkorlikka qodir emasligi yoki adolatni istamasligi belgisi sifatida talqin qilinsa, rasmiy ixtiyoriylik o‘zining axloqiy asosini yo‘qotadi.

A. Hasanov jabrlanuvchiga malakali yuridik yordamni faqat vakilning mavjudligi bilan cheklamay, axborot olish va protsessual imkoniyatlarning amalda ishlashi bilan bog‘laydi [2]. Bu fikrdan kelib chiqadigan mualliflik taklifi: tiklovchi jarayonda anglangan rozilik uchun muqobil yo‘llar ham tushunarli bo‘lishi lozim. Ishtirokchi faqat taklif etilgan uchrashuv qanday o‘tishini emas, undan voz kechganda qanday yordam olish imkonlari qolishini ham bilishi kerak. Aks holda tanlov ikki maqbul imkon orasida emas, yordam va yordamsizlik orasida sodir bo‘lib, uning erkinligi savol ostida qoladi.

Kechirish alohida axloqiy hodisa sifatida ajratildi. Shapland kechirishni qilingan ishni ma’qullash bilan tenglashtirmaydi va uning ijtimoiy ma’nolari bir necha auditoriyaga yo‘nalishini ko‘rsatadi [5]. Ushbu qarash asosida maqola kechirishning shaxsiy ifodasi bilan ommaviy kutishni farqlashni taklif qiladi. Jabrlanuvchining aytgan so‘zi tashkilot, oila yoki jamoa tomonidan boshqa maqsadga yo‘yilishi mumkinligi sababli uning mazmunini belgilash vakolati o‘zida qolishi zarur. Uzrni eshitish, javob qaytarish va kelishuv tuzishning hech biri kechirish yuz berganini avtomatik bildirmaydi.

Kechirishni talab qilmaslik zararni inkor etishni ham, huquqbuzarni doimiy ravishda chetlatishni ham anglatmaydi. Bu cheklov hissiy holatni majburiy natijaga aylantirishni rad etadi. Shartli vaziyatda jabrlanuvchi zarar qoplanganini tan olishi, ammo uchrashuvdan keyin yaqin munosabatni tiklashni istamasligi mumkin. Model bunday qarorni ichki qarama-qarshilik deb hisoblamaydi. Axloqiy hisobdorlikning ayrim vazifalari bajarilgan bo‘lsa-da, ishonch qayta shakllanishi boshqa vaqt va boshqa asoslarni talab qilishi mumkin. Shu tariqa kelishuv chegarani tugatmaydi, balki uni aniq ifodalash vositasiga ham aylanishi mumkin.

Zararni tiklash moddiy, ramziy va munosabatga oid yo‘nalishlarga ajratildi. Moddiy qoplash yo‘qotilgan resursga, ramziy e’tirof sodir bo‘lgan nohaqlikning tan olinishiga,

munosabatga oid tiklash esa keyingi muloqot shartlariga qaratiladi. Bu tasnif ularning almashtiriluvchanligini nazarda tutmaydi. Pul taklifi uzrning o‘rnini, uzr esa moddiy majburiyatning o‘rnini har doim bosa olmaydi. Qaysi harakat mazmunli ekanini oldindan mutaxassisning o‘zi belgilashi jabrlanuvchi subyektligini cheklaydi. Shu bilan birga, muayyan talabning boshqalarning huquqlariga ta’siri ochiq muhokama qilinishi lozim.

Jabrlanuvchi ovozining ustuvorligi bilan jabrlanuvchi talabi mutlaqligi o‘rtasida chegara belgilandi. Zararni boshdan kechirgan shaxs uning ma’nosi haqida alohida bilimga ega, biroq bu bilim istalgan javob chorasi o‘z-o‘zidan adolatli ekanini isbotlamaydi. Masalan, omma oldida tahqirlashni tiklash sharti sifatida qo‘yish boshqa ishtirokchining qadr-qimmatiga zid keladi. Taklif etilayotgan modelda talab tinglanadi, uning ortidagi e’tirof ehtiyoji aniqlanadi va ushbu ehtiyojni kamsitishsiz qondiradigan muqobil muhokama qilinadi. Tinglash talabni shartsiz bajarish bilan bir ma’noga ega emas.

Shaxsiy tajribaning e’tirofi bilan voqea haqidagi har bir da’voning isbotlanganligini ham farqlash zarur. Jabrlanuvchining qo‘rquvini jiddiy qabul qilish uning barcha taxminini tekshiruvsiz huquqiy xulosaga aylantirishni talab qilmaydi. Ayni paytda ayrim tafsilot aniqlashtirilayotgani insonning og‘riq haqidagi gapini qadrsizlantirish uchun asos bo‘la olmaydi. Bu ikki talab birgalikda saqlansa, muloqot ham ishonchga, ham ehtiyotkor bilishga joy qoldiradi. Mazkur farqlash modelning bilish bilan bog‘liq chegarasidir: tajribani eshitish, faktni tekshirish va mas’uliyatni belgilash o‘zaro bog‘liq, ammo aynan bir xil vazifalar emas.

Llewellyn tiklovchi adolatni munosabatlarga asoslangan adolat nazariyasi sifatida talqin qilib, uning tarkibiy adolatsizlik bilan ishlash imkonini ko‘rsatadi [7]. Ushbu nuqtayi nazardan kelib chiqadigan mualliflik xulosasi shuki, jinoyatgacha mavjud bo‘lgan munosabatni tiklash har doim maqbul maqsad bo‘lavermaydi. Agar oldingi munosabat iqtisodiy qaramlik yoki muntazam xo‘rlash bilan belgilangan bo‘lsa, aynan o‘sha holatga qaytish zararning shartlarini qayta yaratadi. Tiklash bu yerda avvalgi yaqinlikni qaytarishdan ko‘ra, shaxs o‘z chegarasini himoya qila oladigan yangi munosabat imkonini anglatishi kerak.

Jamoa ishtirokining axloqiy mezoni ham uning soni yoki nufuziga emas, jabrlanuvchi erkinligiga ko‘rsatadigan ta’siriga bog‘landi. Qarindoshlar, hamkasblar yoki mahalla vakillari yordam berishi mumkin; biroq oilaviy obro‘ va umumiy tinchlik haqidagi talab shaxsiy qarorni siqib chiqarishi ehtimolini nazariy jihatdan hisobga olish zarur. Shu sababli qo‘llab-quvvatlovchi shaxsni tanlash jabrlanuvchining vakolatida qolishi taklif etiladi. Jamoaning kelishuvga qiziqishi jabrlanuvchining sukutini rozilikka aylantirmaydi. Umumiy manfaatning mazmuni aynan zaifroq ovozning eshitilishiga qarab qayta ko‘rilishi mumkin.

Taklif etilayotgan olti mezonli jadval qadr-qimmat talabini amaliy qaror savollariga o‘tkazadi. Undagi mezonlar natijalarga ball qo‘yish uchun tuzilmagan: masalan, yaxshi qoplash majburiy rozilikni qoplay olmaydi. Har bir qator mustaqil axloqiy chegarani ifodalaydi. Shuning uchun jadvalni o‘rtacha ko‘rsatkich chiqaradigan shkala sifatida ishlatish modelning mazmunini buzadi. Uning vazifasi qarorni oqlashda qaysi talab tekshirilmaganini ko‘rsatish va muhokamani kelishuvning mavjudligidan kelishuv qanday sharoitda yuzaga kelganiga ko‘chirishdir. Jadval muallif tomonidan ishlab chiqilgan konseptual matritsadir.

Walgrave hurmat, muloqot va inklyuziyaga tayangan tiklovchi adolat jazolovchi nazoratning qo‘shimchasiga aylantirilishi xavfini muhokama qiladi [8]. Mazkur mulohaza modelning institutsional chegarasini ochadi. Dastur o‘zini tiklovchi deb atashi uning har bir amaliyoti tiklovchi ekanini kafolatlamaydi. Ishtirokchining gapirish uslubi baholanib, tezroq murosa qilishi rag‘batlantirilsa yoki rad etishi salbiy qayd etilsa, insoniy muloqot boshqaruv vositasiga aylanishi mumkin. Shu sababli tashkilotning o‘z faoliyatini baholash mezonlari ham qadr-qimmat talabi bo‘yicha muhokama qilinishi zarur.

1-jadval. Tiklovchi jarayonning axloqiy chegaralari: mualliflik konseptual matritsasi

Mezon	**Himoya qilinadigan qiymat**	**Chegara buzilishi**	**Baholash savoli**
Anglangan rozilik	Mustaqil qaror	Muqobillar yashirilishi	Tanlov tushunarlimi?
Chiqish erkinligi	Davomiy ixtiyoriylik	Rad etish uchun bosim	Xavfsiz to‘xtatish mumkinmi?
Shaxsiy ovoz	Tajriba ustidan vakolat	Boshqalar nomidan gapirish	Kim ma’no belgilayapti?

Mezon	Himoya qilinadigan qiymat	Chegara buzilishi	Baholash savoli
Kechirish erkinligi	Hissiy mustaqillik	Kechirimni shart qilish	Kechirmaslik tan olinadimi?
Mutanosib tiklash	E’tirof va mas’uliyat	Tahqirlovchi majburiyat	Talab huquqlarni saqlaydimi?
Hisobdorlik	Huquqlar kafolati	Yopiq qaror va nazorat	E’tiroz kimga bildiriladi?

Modelga muvofiq, institutsional hisobdorlik ikki yo‘nalishda tashkil etilishi kerak: jarayon ichida qarorga e’tiroz bildirish va jarayon tashqarisida mustaqil ko‘rib chiqish imkoniyati. Faqat vositachining xolisligiga ishonish yetarli emas, chunki xolislik da’vosi ham tekshiriladigan asosga muhtoj. Biroq tashqi nazorat uchrashuvdagi har bir shaxsiy so‘zni oshkor qilishga aylantirilmasligi lozim. Tekshiruvning predmeti xavfsizlik, rozilik, axborot va chegaralarning saqlanishi bo‘lishi taklif etiladi. Shaxsiy hikoya ustidan nazoratni yo‘qotish evaziga berilgan protsessual kafolat o‘z maqsadiga zid kelishi mumkin.

Tiklanishning vaqt o‘lchami ham model tarkibiga kiritildi. Tashkilotning hisobot muddati, majburiyatni bajarish sanasi va jabrlanuvchining tayyorlik vaqti bir xil bo‘lishi shart emas. Uchrashuvni tezlashtirish tashkiliy jihatdan qulay bo‘lsa-da, qulaylik shaxsning o‘zini ifodalash tayyorligi haqidagi hukmini almashtirmaydi. Biroq ochiq muddat boshqa ishtirokchini cheksiz noaniqlikda ushlab turish vositasiga ham aylanmasligi kerak. Shuning uchun model protsessual muddatlarni oldindan tushuntirish bilan hissiy natija uchun muddat belgilamaslikni birlashtiradi. Bu qaror adolatning tashkiliy aniqligi va insoniy tajribaning davomiyligini birgalikda hisobga olishga qaratilgan.

Natijalarning umumiy mantiqi tiklovchi adolatni oldindan kafolatlangan yarashuv emas, asoslantirilgan imkoniyat sifatida belgilaydi. Jarayonning mavjudligi uchrashishga, uchrashish kelishishga, kelishish kechirishga tenglashtirilmaydi. Ushbu bosqichlar orasidagi ochiqlik jabrlanuvchi mustaqilligini saqlash uchun zarur. Shu bilan birga, har bir tanlov boshqa tomonlarning huquqi va umumiy xavfsizlikka ta’siri nuqtayi nazaridan muhokama qilinadi. Natijada qadr-qimmat erkinlikni ham, hisobdorlikni ham birlashtiradigan me’yor bo‘lib, tiklash nomidan cheklanmagan talablar qo‘yishga yo‘l

bermaydi.

MUHOKAMA

Taklif etilgan yondashuvga qarshi birinchi e’tiroz shuki, qat’iy axloqiy chegaralar moslashuvchan muloqotni ortiqcha rasmiylashtirishi mumkin. Bu xavf nazariy jihatdan asosli: barcha vaziyatlar uchun bir xil suhbat ssenariysi tirik munosabatni cheklaydi. Biroq model suhbatning mazmunini standartlashtirmaydi; ishtirokchining o‘z chegarasini belgilash imkonini kafolatlashni talab qiladi. Tanaffus, mustaqil maslahat va chiqish imkonlari muhokamada nima aytilishini buyurmaydi. Ular aytilgan so‘zning majburiyatdan yoki qo‘rquvdan emas, shaxsning o‘z qaroridan kelib chiqishi uchun sharoit yaratishga qaratilgan normativ talabdir.

Ikkinchi e’tiroz jabrlanuvchiga keng tanlov berish huquqbuzarning mas’uliyatdan qochishiga olib kelishi mumkinligidir. Modelda bunday xulosa kelib chiqmaydi, chunki jabrlanuvchining jarayondan chiqishi yetkazilgan zarar va javobgarlik masalasini yo‘q qilmaydi. Bu tanlov faqat muayyan muloqot shaklida qatnashishga taalluqlidir. Institutsional mas’uliyat jabrlanuvchi faol hamkorlik qilmasa ham saqlanishi kerak. Shu jihatdan tiklovchi yo‘lning ixtiyoriyligi jamoat institutlarining harakatsiz qolish erkinligi emas. Aksincha, zarur yordamni shaxsning yarashishga tayyorligidan ajratish institutsional vazifani aniqroq belgilaydi.

Shartli fikriy misol sifatida iqtisodiy jihatdan kuchli zarar yetkazuvchi va unga moddiy qaram jabrlanuvchi o‘rtasidagi kelishuvni olaylik. Tez to‘lov jabrlanuvchi uchun muhim bo‘lishi mumkin; shu bilan birga, ayni qaramlik uning ayrim talablarini aytolmasligiga sabab bo‘lishi ehtimoli bor. Ushbu vaziyatda taklifni avtomatik rad etish ham uning mustaqil manfaatini inkor qilishi mumkin. Modelning javobi tanlovni jabrlanuvchi o‘rniga qilish emas, to‘lov, sukut va yaqinlikni tiklash majburiyatlarini bir-biridan ajratib, muqobil imkonlarni ochiq ko‘rsatishdan iborat.

Boshqa shartli vaziyatda jabrlanuvchi uchrashuvni xohlaydi, ammo o‘z hikoyasining ommaviy tarqalishini istamaydi. Tashkilot esa ushbu voqeani dastur muvaffaqiyati dalili sifatida ko‘rsatishga qiziqadi. Bu holatda qatnashishga berilgan rozilik hikoyani e’lon

qilishga rozilikni bildirmaydi. Axloqiy chegarani saqlash uchun maqsadlar ajratilishi kerak: muloqot, kelishuvni qayd etish va materialni ommaga taqdim etish turli qarorlardir. Shaxsning tajribasi boshqalarga foydali bo‘lishi mumkinligi uni oshkor qilishga umumiy axloqiy ruxsat yaratmaydi. Bunday farqlash hikoya ustidan nazoratning mustaqil qiymatini ko‘rsatadi.

Maqoladagi mezonlar jamoaviy yarashuv qadri bilan shaxsiy chegarani mutlaq qarama-qarshi qo‘ymaydi. Muammo jamoaviy qadriyatning qaysi ovoz orqali ifodalanishidadir. Agar kelishuv umumiy tinchlik uchun zarur deyilsa, tinchlikning mazmuni jabrlanuvchining xavfsizligi va erkinligi bilan birgalikda aniqlanishi lozim. Tashqi osoyishtalik ortida shaxsning gapira olmasligi yashiringan vaziyatni normativ jihatdan mukammal tinchlik deb bo‘lmaydi. Shu sababli muloqotda kelishmovchilikning saqlanishi ham jamoa uchun o‘rganish manbai bo‘lishi mumkin; u birdamlik yo‘qolganini o‘z-o‘zidan ko‘rsatmaydi.

Yana bir muhim masala qoplash imkoniyatining teng emasligidir. Bir xil pul miqdori turli shaxslar uchun turlicha og‘irlikka ega bo‘lishi mumkin. Bundan boy shaxsning to‘lovi axloqiy jihatdan arzon, kambag‘al shaxsning to‘lay olmasligi esa mas’uliyatsizlik degan xulosa chiqarish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Model moddiy imkon, haqiqiy sa’y-harakat va talabning jabrlanuvchi uchun ma’nosini alohida muhokama qilishni taklif etadi. Majburiyatni bajarishning mumkinligi uning adolatli bo‘lishi bilan birga baholanishi kerak. Iqtisodiy yetishmovchilikni yangi kamsitish manbaiga aylantirish tiklashning mazmuniga zid keladi.

Teng qadr-qimmat barcha tomonlarga aynan bir xil yordam ko‘rsatishni anglatmaydi. Suhbatda fikrini ifodalash uchun tarjimon, qo‘shimcha vaqt yoki alohida tayyorgarlik zarur bo‘lgan shaxsga mos sharoit yaratish tenglikni buzmaydi. Aksincha, aynan bir xil tartibni turlicha imkoniyatga ega ishtirokchilarga qo‘llash ovozlar o‘rtasidagi farqni kuchaytirishi mumkin. Modelda bunday yordam bir tomonning fikrini oldindan haq deb e’lon qilishdan ajratiladi. Qo‘llab-quvvatlash ishtirok etish qobiliyatiga, baholash esa bildirilgan talabning asosiga qaratiladi. Shu farq vositachining xolisligi bilan zaifroq ishtirokchiga e’tibor o‘rtasidagi sun’iy qarama-qarshilikni kamaytiradi.

Tadqiqotning chegarasi normativ izchillik bilan amaliy samaradorlik orasidagi farqdadir. Taklif etilgan kafolatlar qatnashchilar o‘zini yaxshiroq his qilishini yoki keyingi huquqbuzarlik kamayishini ushbu maqola doirasida isbotlamaydi. Bunday savollar alohida empirik dizaynni talab qiladi. Kelgusida rozilikning anglanganligi, chiqish imkonining amalda ishlashi, yordamning kelishuvga bog‘liqligi va shikoyat ko‘rib chiqilishi sifat jihatidan o‘rganilishi mumkin. Tadqiqotga qatnashishni rad etgan shaxslar tajribasini hisobga olmasdan faqat tugallangan uchrashuvlarni baholash modelning muhim cheklovlarini yashirishi mumkinligi metodik taxmin sifatida ilgari suriladi.

Nazariy hissaning amaliy ahamiyati muvaffaqiyat tushunchasini aniqlashtirishda ko‘rinadi. Kelishuvga erishish, xavfsiz rad etish, zarar haqida aniq axborot olish va majburiy yaqinlashuvdan himoyalanish turli natijalardir. Ularni bitta ko‘rsatkichga jamlash o‘rniga, har birining axloqiy mazmunini muhokama qilish taklif etiladi. Shunda tiklovchi adolat haqidagi bahs faqat dastur qancha ishni tugatgani bilan chegaralanmaydi. Asosiy savol odamlar o‘z qarorini bildirishi, uning sababini tushuntirishi va boshqalarning huquqini buzmagan holda shaxsiy chegarasini saqlashi uchun qanday munosabat yaratilganiga qaratiladi.

XULOSA

Jabrlanuvchi qadr-qimmatini tiklovchi adolatning ichki me’yori sifatida qabul qilish jarayonni faqat kelishuv bilan baholashdan voz kechishni talab qiladi. Tadqiqotda qadr-qimmatning maqom, subyektlik va munosabat o‘lchamlari ajratilib, ularni himoyalash uchun anglangan rozilik, chiqish erkinligi, shaxsiy ovoz, kechirish mustaqilligi, mutanosib tiklash va institutsional hisobdorlik mezonlari asoslandi. Ushbu mezonlar bir-birini almashtirmaydi: katta kompensatsiya majburlashni, samimiy uzr protsessual huquqning buzilishini, jamoaviy osoyishtalik esa shaxsning sukutga majbur etilishini oqlamaydi. Tiklashning axloqiy maqsadi insonni avvalgi munosabatga har qanday sharoitda qaytarish emas, uning o‘z chegaralarini belgilab yashashi mumkin bo‘lgan munosabatni yaratish sifatida talqin qilindi. Jabrlanuvchining tajribasi alohida e’tiborni talab etadi, biroq bu holat boshqa ishtirokchilar qadr-qimmatini cheklashga umumiy ruxsat bermaydi. Kechirish,

yarashish, uzrni qabul qilish va zararni qoplash shu bois mustaqil qarorlar bo‘lib qoladi. Taklif etilgan jadval amaliy samaradorligi tasdiqlangan o‘lchov vositasi emas, qarorlarning axloqiy asoslarini ochiq tekshirishga xizmat qiladigan konseptual modeldir. Uni rivojlantirishda rozilikning qay darajada anglangani, rad etish oqibatlari, mustaqil yordamga kirish va shikoyatning ko‘rib chiqilishi o‘rganilishi lozim. Bunday tadqiqotlar tugallanmagan yoki rad etilgan jarayonlarni ham qamrab olishi kerak. Modelning markaziy xulosasi shundan iboratki, jabrlanuvchi kelishuvni qabul qilishi uchun emas, mustaqil axloqiy subyekt bo‘lgani uchun hurmat qilinadi; tiklovchi adolatning qonuniy va ma’naviy jozibasi ana shu hurmatni amalda saqlay olishiga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tulaganova G. Z. (2022). Jinoyat protsessi ishtirokchilari va ularning klassifikatsiyasi. Yurisprudensiya, 2(5). (p. 144–153).

2. Hasanov A. M. (2026). Jinoyat protsessida sud muhokamasi bosqichida jabrlanuvchi va fuqaroviy da’vogarga malakali yuridik yordam ko‘rsatish kafolatlari. Kriminologiya va jinoiy odil sudlov, 6(3). (p. 69–78). DOI: 10.51788/tsul.ccj.63006

3. Карнозова Л. М. (2024). Дискурсы примирения и проблемы институционализации примирительных процедур по уголовным делам. Психология и право, 14(2). (p. 239–253). DOI: 10.17759/psylaw.2024140217

4. Киселёва О. П. (2020). Соотношение принципов восстановительного правосудия и стандартов справедливого судебного разбирательства в уголовном процессе. Сравнительное конституционное обозрение, 4(137). (p. 134–146). DOI: 10.21128/1812-7126-2020-4-134-146

5. Shapland J. (2020). The Ins and Outs of Signals of Forgiveness in Restorative Justice. In A. Millie (Ed.), Criminology and Public Theology: On Hope, Mercy and Restoration. Bristol University Press. (p. 273–294). DOI: 10.46692/9781529207415.013

6. Johnstone G. (2017). Restorative justice for victims: inherent limits? Restorative Justice, 5(3). (p. 382–395). DOI: 10.1080/20504721.2017.1390999

7. Llewellyn J. J. (2021). Transforming restorative justice. The International Journal of

Restorative Justice, 4(3). (p. 374–395). DOI: 10.5553/TIJRJ.000096

8. Walgrave L. (2019). Restorative Justice in Severe Times: Threatened or an Opportunity? New Criminal Law Review, 22(4). (p. 618–644). DOI: 10.1525/nclr.2019.22.4.618